

STANDARDSY PRO UŽÍVÁNÍ PSYCHOLOGICKÝCH TESTŮ - NASTAL ČAS PRO ČESKOU NORMU?

STANISLAV JEŽEK

Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny, Fakulta sociálních studií MU

Užívání psychologických testů je spojeno s řadou problémů, což si ve světě vynutilo existenci řady standardů regulujících užívání testů. Domníváme se, že i v češtině by měl existovat takový dokument a předkládáme možnou strukturu takového dokumentu založenou na standardech ITC, EFPA a APA.

Psychologické testy (jako termín označující (i) komplexní) standardizované postupy, jimiž ze vzorků chování lidí nebo skupin, usuzujeme či měříme jejich vybrané charakteristiky) jsou jednou z velmi významných složek (nástrojů) psychologické profese. Ačkoli, či možná právě proto, že užívání psychologických testů není nic jednoduchého, jejich podoba často svádí k ne zcela korektním způsobům užití. Přitom k užívání testů je vysoká motivace; vždyť oprávnění je používat by se dalo přirovnat k pravomoci lékařů předepisovat léky – pojí se zde funkčnost a statusový symbol. Problém nevhodného, neoprávněného, nebo nekompetentního užití testů je letitý a řeší jej psychologické organizace všech úrovní po celém světě.

Rádi bychom zde (znovu) otevřeli diskuzi nad tím, jakým způsobem u nás podporovat co nejlepší praxi užívání testů. Vycházíme při tom z recentních standardů Evropské federace psychologických asociací (EFPA, 2005), Americké psychologické asociace (APA, 2000) a International Test Commission (ITC, 2000). Cílem diskuze by mělo být vyjasnění (konkretizace) toho, co zahrnuje dobrou praxi užití psychologických testů v kontextu ČR a umožnit tak následnou informovanější diskuzi o způsobech zajišťování a prosazování takové dobré praxe (vzdělání a certifikace uživatelů testů, osvěta testovaných, legislativní omezení dostupnosti...).

Užití psychologického testu vymezujeme v souladu s výše citovanými zahraničními standardy jako **celý proces** od identifikace konstruktů, který potřebujeme změřit, přes volbu testu, jeho administraci, vyhodnocení/skórování, analýzu a interpretaci skóre až po komunikaci výsledků. Ačkoli mohou zásadní problémy vzniknout i při tvorbě testu, pracovní skupina APA cituje britský výzkum Barbary Tyler (1986, cit. dle APA, 2000), podle něhož je většina problémů testovací praxe spojena spíše s jejich uživateli než s tvůrci/producenty testů. Proto se citované standardy zaměřují na užití testů a problémy (ne)kvality testů se zde řeší prostřednictvím deklarace potřeby kompetence uživatele identifikovat tuto (ne)kvalitu a zodpovědnost za užívání této kompetence. Jaké jsou tedy předpoklady dobrého užívání psychologických testů?

Dobrou praxi užívání testů lze rozdělit do tří vzájemně se prolínajících oblastí: (1) etika užití testů, (2) kvalita administrace a interpretace testu a (3) legální stránka užití testů. Do **etické oblasti** spadá především zodpovědnost za účelnost použití testu k danému účelu a s určitým klientem, za kontrolu vlastní kompetence k užití testu, korektnost komunikace s testovaným a zajištění jeho práv na utajení osobních údajů, převzetí zodpovědnosti za užití testu. Do oblastí **kvality administrace a interpretace** testu spadá celé psychometricko-statisticko-administrační know-how. Uživatel musí být dostatečně obeznámen s pojmy konstrukce a fungování testu, aby uměl celý proces realizovat a rozuměl tomu, co dělá; aby neměl problém porozumět manuálu a pochopit a provést vše, co je manuálem předepsáno.

Legální otázky užití testů zahrnují především nakládání testy v souladu s autorskými právy (nešíření, zabezpečení). V závislosti na oblasti užití sem obecně spadá i legislativa regulující psychologickou praxi. APA (2000) a ITC (2000) spojují etické a legální aspekty do jedné kategorie, EFPA(2005) rozděluje etickou oblast na obecnější eticko-profesní problémy (responsibility for ethical test use) a specifitější problematiku odborné kompetence užívání testu, zodpovědnosti za volbu testu pro danou situaci, interpretaci a komunikaci výsledků (good practice in the use of tests). V následujícím podrobnějším popisu se podržíme členění EFPA.

Etika užívání testu

Podle EFPA (2005, s. 9, Unit 1) zahrnuje etické užití testů v nejobecnější rovině **propagování a dodržování** profesních a etických standardů, vytvoření a dodržování explicitní politiky testování a užívání testů, požadování téhož od spolupracovníků, **komunikace** s ohledem na citlivost zpracovávaných informací pro testovanou osobu a další zainteresované osoby, korektní prezentace testů a testování v médiích a vyhýbání se situacím osobní zainteresovanosti na výsledku užití testu (spor zájmů). Nejde tedy pouze o korektní opakované jednorázové užití testů, ale o požadavky vedoucí k tomu, aby celá praxe testování prosperovala. V osobní rovině se k tomu přidávají sebe-reflektivní požadavky na **reflektování** mezi vlastní kompetence a osobní zodpovědnost za udržování aktuálnosti svého vzdělání v oblasti testování obecně a konkrétních testů specificky. V rovině konkrétní situace užití testů sem spadá přijetí právní, etické i smluvní **zodpovědnosti** za volbu testu a jeho administraci (vč. případných spolupracujících osob), dostatečné informování testovaných osob (oboustranně jasný **informovaný souhlas**) a snaha vyhnout se nezamýšleným následkům a jakékoli škodě účastníkům celého procesu. Určité části tohoto procesu tedy mohou dle uvážení uživatele testu realizovat **další osoby**, uživatel testu však přebírá zodpovědnost za jejich výkon. Při nakládání s testovými materiály se pokládá za etické dodržování **autorských práv**, a to pro ně samé, ale v případě předávání informací o testu třetím stranám i zajištěním, že nedojde k takovému **zveřejnění** materiálů či principů fungování testů, které by ohrozilo budoucí použití testu. Stejně pečlivě je třeba nakládat s osobními údaji testovaných osob; je třeba mít vypracovanou explicitní politiku zajišťující, že se osobní údaje nedostanou do neautorizovaných rukou, a to ani v budoucnosti. Jde především o zajištění bezpečnosti uložených dat a definování pravidel přístupu a nakládání s nimi.

Z kvalifikační perspektivy musí mít uživatel testu především přehled o výše uvedených nárocích na etičnost užívání testů.

Odborná kompetence užití testu

Do problematiky samotného užívání testů řadí standard EFPA (2005, Unit 2) schopnost kompetentně vyhodnotit **potenciální přínos** užití testu v diagnostické situaci. To zahrnuje identifikaci konstruktů, který je třeba změřit, zvážení výhod a nevýhod ne-testových způsobů získávání relevantních informací, zvážení rizik i schopnost to vše adekvátně komunikovat zúčastněným osobám. Dále sem spadá schopnost kompetentní **volby testu** na základě empiricky prokázaných silných a slabých stránek testů, k čemuž je třeba schopnost rozumět manuálům a empirickým a metaanalytickým výzkumným zprávám. S tím souvisí i průběžné **sledování změn** v charakteristikách běžně používaných testů či u jejich cílových populací. Požaduje se schopnost zabývat se **férovostí** testů a identifikovat možná zkreslení vyplývající ze specifických charakteristik testované osoby (kultura, jazyk, hendikep...), kontextu testování, či jiných odchylek od standardního postupu. Samostatnou rozsáhlou oblastí je

interpretace výsledků testu. Zde se očekává schopnost integrovat veškeré dostupné informace (nejen získané skóry), volit patřičné normy či referenční hodnoty, zvažovat alternativní interpretace, kombinovat věcné výsledky s technickými nedokonalostmi testu a uvážlivě využívat automaticky generované zprávy. Ani zde nechybí důraz na **komunikaci výsledků** různým zúčastněným osobám, včetně identifikace těchto zúčastněných osob, přizpůsobení odbornosti použitého jazyka jejich úrovni a zajištění jejich informovanosti o roli testu v kontextu celého diagnostického procesu. Do obrazu kompetentního uživatele testu patří také aktivní monitorování použitelnosti testu v tom smyslu, že uživatel sleduje změny v populaci, pro kterou je test určen, sleduje dopady užití testu (zvláště negativní), účastní se validizačních studií a poskytuje informace související s normami, reliabilitou a validitou nakladatelům/tvůrcům testu.

Odborná kompetence uživatele testu ve smyslu předchozího odstavce je tedy především psychodiagnostickou a psychometrickou kompetencí. Jde o znalosti a dovednosti na úrovni stanovení diagnostického postupu a nástrojů a zajištění realizace celého postupu včetně dobrého porozumění diagnostickým informacím, které zvolený postup skýtá.

Kvalita administrace testu

I když se úkol administrace testu může zdát snadný - vždyť jde pouze o nacvičení a dodržení předepsaných postupů - psychologické vzdělání a zkušenosti umožňují uživateli testu dobře identifikovat a porozumět jednotlivým prvkům administrace a potenciálním následkům jejich nedodržení či modifikace. Do kvality administrace testu EFPA (2005, Unit 3) zahrnuje zajištění dostatečné přípravy na testovací sesi, korektní vlastní administraci testu a korektně provedené skórování testu. Osoba administrující test by měla být **před administrací testu** schopna zajistit patřičné informování všech zúčastněných o účelu testování, o jejich rolích v něm a způsobu nakládání s daty, popř. i o žádoucích způsobech přípravy na testování. To zahrnuje i poučení o právech a povinnostech a zajištění informovaného souhlasu. Měla by být schopná posoudit speciální potřeby konkrétního jedince, který má být testován (zejm. jazykové, percepční, pohybové apod.). **Administrace samotná** zahrnuje uvedení testované osoby do situace pozitivním způsobem snižujícím testovou úzkost včetně schopnosti poskytnout patřičnou podporu testovaným osobám, u nichž se stres a testová úzkost projeví v extrémní podobě. Jsou zde potřebné znalosti o dopadech testování a testové úzkosti na psychiku testovaných osob. Administrátor testu by měl být schopen zrealizovat všechny prvky postupu administrace specifikované manuálem s vědomím potenciálních následků odchýlení se od předepsaných postupů. Přitom je třeba být schopen vypořádat se s jakýmkoli odbornými či osobními otázkami testované osoby. Zároveň je třeba postřehnout a zaznamenat veškeré odchylky od standardního průběhu administrace. Nelze zapomenout na evidenci veškerých testových materiálů, aby na konci sese žádné nechyběly. I při striktním dodržení pokynů a instrukcí předepsaného manuálem metody je nutné být v případě potřeby u hendikepovaných osob schopen zvolit rozumné modifikace. **Vyhodnocení výsledků** testu ve své ideální podobě přesně sleduje manuálem předepsaný postup. Při vyhodnocování je třeba být schopen identifikovat nepravděpodobné či nesmyslné výsledky. Při tom je třeba se dobře vyznat v konvencích používaných při manipulacích (transformace, přepočty) s testovými skóry.

Úvaha o kvalifikaci pro kvalitní administraci testu nás vede především k požadavku psychometrických a metodologických znalostí zajišťujících to, že postupy a úkony požadované manuálem testu budou realizovány s porozuměním a vědomím konsekvencí odchylek od požadovaného postupu. Stejně tak důležitý je ale i zácvik a zkušenost

s administrací daného testu nebo testu daného typu, osobnostní charakteristiky umožňující vysokou průběžnou úroveň administrace i sociální dovednosti v interakci s klienty.

Účel a použití uvedených standardů

Standardy, jejichž shrnutím jsou předchozí odstavce, jsou ve své obecnosti záměrně maximalistické. Popisují ideálního a do značné míry univerzálního uživatele testů. Nelze očekávat, že všichni lidé, kteří se na užívání testů podílejí, budou mít veškeré kompetence k zajištění všech uvedených požadavků na kvalitní užití všech testů. V různých oblastech užití testů mají navíc uvedené požadavky různou důležitost. Lze se tedy ptát, jaký je účel takových standardů.

Domníváme se, že účel maximalistických standardů je několikery. Následujících šest oblastí rozhodně možnosti využití takového dokumentu nevyčerpává.

- a) Shrnují v určité formě aktuální „jádrové“ know-how o faktorech ovlivňujících kvalitu užití testu. „Jádrové“ zde používáme ve smyslu, empiricky ověřené, konsenzuálně akceptované faktory.
- b) Mohou sloužit jako referenční materiál pro tvorbu kurikula psychologických vzdělávacích programů a dalších programů, jejichž absolventi pracují s testy (např. pedagogika, sociální práce).
- c) Vzhledem k tomu, často celý proces užití testu uskutečňuje několik lidí. Lze tento materiál využít pro plánování skladby týmů, tak aby se členové týmu ve svých kompetencích účelně doplňovali a žádná důležitá kompetence nezůstala nezajištěna.
- d) Mohou sloužit jako deklaráce pro klienty, na kterou se mohou odkazovat uživatelé testů v situacích, kdy např. chtějí poukázat na to, v čem jsou lepší než konkurence, zda na určitém prvku postupu záleží, za co všechno klient platí, proč by měl chtít kvalifikovaného odborníka apod.
- e) Mohou sloužit jako deklaráce pro zainteresovanou veřejnost a média informující o tom, co považuje odborná komunita za žádoucí. Na standard se lze odkazovat i ve sporech o to, zda je nějaký diagnostický postup (např. placený z peněz daňových poplatníků) v pořádku.
- f) Obecný standard je vhodným východiskem pro tvorbu specifitějších norem pro specifické oblasti praxe užití testů. Specifika užití testu v organizačním, vzdělávacím, kariérovém, zdravotnickém a forenzním kontextu zahrnuje např. standard APA (2000). Standard EFPA (2000) je širě zaměřen na pracovní a organizační kontext.

Předkládáme zde výtah ze standardů ITC, EFPA a APA jako materiál pro diskuzi o možném vzniku českých standardů, které by mohly sloužit výše uvedeným účelům. Pokud by se nenalezly věcné důvody, proč tak neučinit, navrhovali bychom přihlásit se ke standardu EFPA nebo ITC a zpracovat oficiální český překlad. Ten by pak mohl být doplněn o česká specifika.

Literatura

American Psychological Association (2000). Report of the task force on test user qualifications. Dostupné z www: <http://www.apa.org/science/programs/testing/qualifications.pdf>

European Federation of Psychologists' Associations (2005). European test user standards for test use in work and organizational settings. Version 1.92. Dostupné z www: <http://www.efpa.eu/download/2d30edd3542f33c91295487b64877964>

International Test Commission (2000). International guidelines for test use. Version 2000. Dostupné z www: http://www.intestcom.com/itc_projects.htm

Mgr. Stanislav Ježek, Ph.D.

IVDMR FSS MU

Joštova 10

602 00 Brno

e-mail: stan@fss.muni.cz